

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/112>

ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД ЯК АЛЬТЕРНАТИВА УВ'ЯЗНЕННЮ: ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

PROBATION SUPERVISION AS AN ALTERNATIVE TO IMPRISONMENT: ASSESSMENT OF EFFECTIVENESS, CHALLENGES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN UKRAINE

Батраченко Т.С., к.ю.н., доцентка,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності
Університет митної справи та фінансів

Кутішев С.В., студент III-го курсу
Університет митної справи та фінансів

В статті розглядається актуальна проблематика модернізації кримінально-виконавчої системи України в контексті глобальних тенденцій гуманізації кримінального правосуддя та оптимізації пенітенціарних систем. Автори аналізують сучасний стан системи, який характеризується переповненістю установ виконання покарань, високим рівнем рецидивів, недостатнім фінансуванням та іншими викликами, що потребують невідкладного вирішення. Пробаційний нагляд представлений як інноваційний інструмент, спрямований на зменшення злочинності та підвищення ефективності кримінальної юстиції.

Особлива увага приділяється ролі пробаційного нагляду як альтернативи ув'язненню у трансформації кримінально-виконавчої системи. Висвітлюються переваги цього виду покарання, які включають соціальну адаптацію засуджених, економію бюджетних коштів та зменшення навантаження на пенітенціарні установи. Також розкриваються вимоги до держави щодо створення ефективної системи контролю та підтримки, включаючи розвиток мережі центрів пробації та підготовку кваліфікованих фахівців.

Актуальність застосування пробаційного нагляду в Україні обумовлена внутрішніми потребами реформування системи та міжнародними зобов'язаннями країни у контексті євроінтеграції. Впровадження пробаційного нагляду є однією з вимог на шляху до гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, сприяючи підвищенню рівня правової культури та захисту прав людини.

Стаття висвітлює дослідження вчених щодо пробації та відкриті питання її практичного застосування в Україні. Метою є детальний аналіз ефективності, викликів та перспектив пробаційного нагляду, його ролі у забезпеченні гуманного правосуддя та розробка рекомендацій щодо оптимізації системи. Основний матеріал включає аналіз законодавчих змін, історичного розвитку, міжнародного досвіду, а також оцінку ефективності пробаційного нагляду. Розглядаються механізми реалізації пробації, включаючи структуру центрів пробації, методики роботи з засудженими, індивідуальні плани реабілітації та додаткові засоби контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень вказують на потенціал пробаційного нагляду як альтернативи ув'язненню у зменшенні рецидивів та підвищенні соціальної адаптації засуджених. Підкреслюється необхідність забезпечення адекватного фінансування, підвищення кваліфікації персоналу та суспільної підтримки. Реалізація пропозицій вимагатиме злагоджених зусиль уряду, правоохоронних органів, громадськості та міжнародних організацій, сприяючи створенню більш ефективної, гуманної та справедливої системи пробаційного нагляду в Україні.

Ключові слова: пробація, кримінально-виконавча система, альтернативна ув'язнення, правосуддя.

The article addresses the pressing issue of modernizing Ukraine's criminal-executive system in the context of global trends towards the humanization of criminal justice and the optimization of penitentiary systems. The authors analyze the current state of the system, characterized by overcrowding in penal institutions, a high level of recidivism, insufficient funding, and other challenges that require immediate resolution. Probation supervision is presented as an innovative tool aimed at reducing crime and enhancing the efficiency of criminal justice.

Special attention is given to the role of probation supervision as an alternative to imprisonment in the transformation of the criminal-executive system. The benefits of this type of punishment, including the social adaptation of convicts, budget savings, and reduced burden on penal institutions, are highlighted. The requirements for the state to create an effective system of control and support, including the development of a network of probation centers and the training of qualified specialists, are also discussed.

The relevance of applying probation supervision in Ukraine is determined by internal needs for reforming the system and the country's international obligations in the context of European integration. The implementation of probation supervision is one of the requirements on the path to harmonizing national legislation with European standards, contributing to the enhancement of legal culture and the protection of human rights.

The article sheds light on scholarly research on probation and the open questions regarding its practical application in Ukraine. The aim is a detailed analysis of the effectiveness, challenges, and prospects of probation supervision, its role in ensuring more humane justice, and the development of recommendations for its optimization and further development. The main material includes an analysis of legislative changes, historical development, international experience, and an assessment of the effectiveness of probation supervision. The mechanisms for implementing probation, including the structure of probation centers, methodologies for working with convicts, individual rehabilitation plans, and additional control measures, are examined.

Conclusions and prospects for further research point to the potential of probation supervision as an alternative to imprisonment in reducing recidivism and enhancing the social adaptation of convicts. The necessity of ensuring adequate funding, enhancing staff qualifications, and public support is emphasized. The implementation of these proposals will require coordinated efforts from the government, law enforcement agencies, the public, and international organizations, contributing to the creation of a more effective, humane, and equitable probation supervision system in Ukraine.

Key words: probation, criminal-executive system, alternative to imprisonment, justice.

У контексті глобальних тенденцій гуманізації кримінального правосуддя та оптимізації пенітенціарних систем, Україна стоїть перед викликом модернізації власної кримінально-виконавчої системи. Сучасний стан цієї системи характеризується низкою проблем, серед яких переповненість установ виконання покарань, високий рівень рецидивів, недостатнє фінансування та інші виклики, що вимагають негайного вирішення. В цьому контексті пробаційний нагляд виступає як інноваційний та перспективний інструмент, спрямований на зменшення злочинності та підвищення ефективності кримінальної юстиції.

Пробаційний нагляд, як альтернатива ув'язненню, відіграє ключову роль у трансформації кримінально-виконавчої системи, пропонуючи більш гуманний та ефективний підхід до виправлення засуджених. Цей вид покарання не тільки сприяє соціальній адаптації осіб, які вчинили злочини, але й забезпечує значну економію бюджетних коштів, зменшуючи навантаження на установи виконання покарань. Водночас, пробаційний нагляд вимагає від держави створення ефективної системи контролю та підтримки, включаючи розвиток мережі центрів пробації, підготовку кваліфікованих фахівців та забезпечення правових гарантій для засуджених.

Актуальність застосування пробаційного нагляду в Україні обумовлена не тільки внутрішніми потребами реформування кримінально-виконавчої системи, але й міжнародними зобов'язаннями країни у контексті євроінтеграції. Україна, як країна, що прагне інтеграції у європейський простір, підтримує стандарти Європейського суду з прав людини, що включають рекомендації щодо зменшення кількості засуджених та оптимізації пенітенціарної системи. Впровадження пробаційного нагляду є однією з вимог на шляху до гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, сприяючи підвищенню рівня правової культури, захисту прав та свобод людини.

Проблематика застосування пробації в системі покарань була предметом дослідження таких вчених, як В. Гранкіна, Ю. Івчук, М. Івчук, О. Нікітіна, Н. Перепічка, Ю. Резнік, О. Янчук та інших. Однак, питання вивчення практичного застосування пробації як альтернативи традиційному покаранню в контексті України залишаються відкритими та потребують подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз ефективності, викликів та перспектив пробаційного нагляду в контексті реформування кримінально-виконавчої системи та євроінтеграції України. На меті також передбачено аналіз ролі та місця пробаційного нагляду у забезпеченні більш гуманного та ефективного правосуддя, а також розробка рекомендацій щодо його оптимізації та подальшого розвитку.

Аналізі законодавчих змін та впровадженні пробаційного нагляду в Україні як важливого аспекту для розуміння еволюції правової системи країни та її відповіді на сучасні виклики кримінальної юстиції. Вивчення історичного розвитку пробаційного нагляду дозволяє оцінити його ефективність та визначити перспективи розвитку в контексті євроінтеграційних процесів та реформування правоохоронної системи. Історія пробаційного нагляду в Україні розпочинається з періоду набуття незалежності та формування власної правової системи, коли країна стала активно інтегруватися у міжнародні правові простори та приймати демократичні стандарти у сфері правосуддя. Проте, суттєвого розвитку пробаційної системи набуло з прийняттям Закону України «Про пробацію» у 2015 році, який закрив основи для створення системи пробації, визначивши її структуру, принципи та механізми роботи. З того часу пробаційна служба почала активно розвиватися, відкриваючи центри пробації, розробляючи програми реабілітації та соціальної адаптації засуджених [1, с. 104].

Розвиток пробаційного нагляду в Україні також був відзначений інтеграцією міжнародного досвіду та прак-

тик, особливо з країн Європейського Союзу, що сприяло формуванню ефективної та сучасної системи. Важливим аспектом стало усвідомлення, що пробаційний нагляд не лише зменшує навантаження на пенітенціарну систему, але й сприяє зниженню рівня рецидивів, покращенню публічної безпеки та соціальної інтеграції засуджених. Україна продовжує розвивати та вдосконалювати пробаційний нагляд, адаптуючи його до сучасних викликів та потреб суспільства, з метою створення більш гуманної та ефективної системи правосуддя.

Пробаційний нагляд у сучасній Україні реалізується через взаємодію різноманітних механізмів та структур, які разом формують комплексну систему підтримки та контролю за особами, що відбувають покарання без ізоляції від суспільства. Основними складовими цієї системи є центри пробації, методики роботи з засудженими, індивідуальні плани реабілітації та додаткові засоби контролю. Центри пробації в Україні виступають як ключові установи, де засуджені реєструються, отримують консультації та проходять різноманітні програми реабілітації. Ці центри забезпечують не тільки адміністративні, але й соціальні, психологічні та юридичні послуги. Вони функціонують за принципом доступності та індивідуалізації підходу, що дозволяє адаптувати програми під конкретні потреби та обставини кожного засудженого. Робота з засудженими базується на комплексному підході, що включає психологічну підтримку, соціальну адаптацію, професійну орієнтацію та навчання. Методики роботи розробляються з урахуванням особливостей кожного випадку та спрямовані на мінімізацію ризику рецидиву, розвиток відповідальної поведінки та підтримку позитивних змін у житті засуджених. Кожен засуджений, що перебуває під пробаційним наглядом, отримує індивідуальний план реабілітації, який включає перелік заходів та активностей, спрямованих на його соціальну інтеграцію. План розробляється на основі оцінки потреб засудженого та може включати професійну підготовку, психологічну терапію, соціальну роботу, волонтерську діяльність тощо. Для забезпечення дотримання умов пробаційного нагляду та підвищення його ефективності використовуються додаткові засоби контролю, такі як електронні браслети, системи моніторингу, регулярні звіти та інші інструменти. Ці засоби дозволяють відстежувати поведінку засуджених, своєчасно реагувати на порушення та адаптувати план реабілітації за потреби [2, с. 120].

Таким чином, механізми реалізації пробаційного нагляду в Україні представляють собою комплексну систему, що включає структурні, методологічні та контрольні складові. Ця система спрямована на забезпечення ефективного виконання покарань без ізоляції від суспільства, підтримку соціальної адаптації засуджених та зниження рівня злочинності.

Оцінка ефективності пробаційного нагляду є ключовою для розуміння його впливу на кримінальну юстицію, соціальну політику та економіку України. Цей розділ аналізує вплив пробаційного нагляду на зменшення рецидивів, соціальну адаптацію засуджених, а також вивчає його вартість та економічну ефективність у порівнянні з ув'язненням. Пробаційний нагляд спрямований на зниження повторної злочинності шляхом індивідуальної роботи з засудженими, їх соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство. Аналіз статистичних даних та досліджень дозволяє оцінити ефективність цих заходів у зменшенні кількості повторних злочинів серед осіб, які пройшли через систему пробації. Крім того, маючи на меті не лише покарання, але й соціальну адаптацію засуджених, що включаючи психологічну підтримку, професійну орієнтацію, навчання та розвиток соціальних навичок, пробаційний нагляд виступає важливою складовою індивідуального плану реабілітації, які допомагають засудженим успішно повернутися до нормального життя та зменшити ризик повторних кримінальних правопорушень [1, с. 105].

Значною перевагою, порівняно із класичною системою покарання, пробаційний нагляд часто розглядається як більш економічно вигідною альтернативою ув'язненню, оскільки він зменшує витрати на утримання засуджених в установах виконання покарань. Дослідження вартості пробаційного нагляду та його порівняння з витратами на ув'язнення дозволяють оцінити його економічну ефективність та вплив на бюджет країни.

Система пробаційного нагляду в Україні, як і будь-яка інша соціально значуща система, стикається з рядом викликів та проблем, які потребують уваги та вирішення для забезпечення її ефективності та відповідності сучасним вимогам. Важливими аспектами, які потребують аналізу та оптимізації, є питання фінансування, навчання персоналу, ставлення суспільства та засуджених до пробаційного нагляду.

Зокрема, нагальною проблематикою є недостатнє або нестабільне фінансування, що може призвести до зниження якості послуг, відсутності необхідних ресурсів для реабілітації та соціальної адаптації засуджених, а також до затримок у впровадженні інноваційних програм та методик.

Кадровий потенціал кримінально-виконавчої системи вимагає не лише достатньо високої кваліфікованої підготовки, але й постійного професійного розвитку персоналу центрів пробації, що включає систематичне навчання, менторство та обмін досвідом. Така підготовка та професіоналізм є критично важливими для забезпечення ефективності пробаційного нагляду, оскільки вони впливають на здатність персоналу адекватно реагувати на потреби засуджених, ефективно застосовувати різноманітні методики реабілітації та адаптації, а також належно виконувати контрольні та підтримуючі функції. Виклики, пов'язані з навчанням та підготовкою фахівців, включають необхідність постійного оновлення знань у відповідності до сучасних досліджень та практик, впровадження інноваційних та ефективних методів роботи, а також підтримання високих стандартів етики та професійної поведінки, що є основою довіри та поваги між персоналом, засудженими та суспільством загалом [3, с. 124].

Ставлення суспільства та самих засуджених до пробаційного нагляду відіграє вирішальну роль у формуванні загальної атмосфери довіри та співпраці, що є необхідними для успішної реалізації цієї системи. Негативне сприйняття, що може бути спричинене недовірою, стигматизацією або нерозумінням сутності та цілей пробації, створює бар'єри для ефективної соціальної адаптації засуджених, обмежує можливість їхньої реінтеграції та підвищує ризики рецидивів. Таке ставлення може також призводити до недостатньої підтримки пробаційних програм з боку громадськості та влади, що ускладнює забезпечення необхідних ресурсів та інвестицій.

Не менш важливим питанням, що потребує уваги, є соціально-психологічне ставлення суспільства та самих засуджених до пробаційного нагляду. Соціальні упередження та психологічні бар'єри можуть значно ускладнити процес реінтеграції засуджених у суспільство, а також вплинути на їхню мотивацію та готовність до змін. Важливою задачею є формування позитивного іміджу пробаційного нагляду, підвищення обізнаності суспільства та залучення громадськості до підтримки та реалізації пробаційних програм. Це включає проведення інформаційних кампаній, організацію освітніх заходів, залучення ЗМІ для поширення об'єктивної інформації, а також створення платформ для діалогу та співпраці між засудженими, їхніми сім'ями, громадськістю та органами пробації. Такі зусилля сприятимуть підвищенню обізнаності, зміні стереотипів та створенню більш сприятливого середовища для ефективної реалізації пробаційного нагляду, що в кінцевому підсумку позитивно позначиться на безпеці та стабільності суспільства.

Упровадження пробації в українській правовій контекст тісно пов'язане з вимогами Європейського Союзу

(ЄС) щодо вступу України до європейської спільноти держав та має на меті широкомасштабну адаптацію вітчизняного законодавства до якісно нових правових основ відносин між Україною та ЄС, слугуючи стратегічним орієнтиром для проведення комплексних соціально-економічних реформ в Україні. Рада Європи визначає пробацію як систему виконання покарань у суспільстві, що спрямована на правопорушника та включає комплекс виховних заходів. Пробація передбачає широкий спектр виховних заходів, таких як нагляд, моніторинг та допомога, спрямованих на залучення засудженого до суспільного життя та забезпечення громадської безпеки. Передбачена система пробації відображає відхід від каральних заходів до реабілітаційного підходу, уособлюючи трансформаційні зміни в системі кримінального правосуддя України. Відтак, вивчення досвіду країн з розвинутою системою пробації, таких як країни Європейського Союзу, США, Канада та інші, відкриває широкі перспективи для оцінки та адаптації різноманітних підходів до організації пробаційної служби в Україні. Це дозволяє глибше зрозуміти, як різні моделі пробації впливають на поведінку засуджених, їхню соціальну адаптацію та реінтеграцію в суспільство, а також які методики та програми реабілітації є найбільш ефективними у зниженні рецидивів. Особлива увага приділяється інноваційним програмам, які використовують передові психологічні, педагогічні та соціальні технології для мотивації засуджених до позитивних змін, розвитку їхніх компетенцій та підготовки до повноцінного життя в суспільстві.

Крім того, аналіз міжнародного досвіду висвітлює різні способи взаємодії пробаційної служби з громадськістю, медіа, навчальними закладами та іншими інституціями, що сприяє формуванню більш відкритої та ефективної системи. Важливим аспектом є також розробка та впровадження стратегій залучення громадськості до підтримки та участі в реалізації пробаційних програм, що не тільки підвищує їхню ефективність, але й сприяє формуванню позитивного ставлення до пробації як важливого інструменту соціальної політики [1, с. 107].

Цікавим досвідом є пробаційна система у Сполучених Штатах Америки. Відтак, досудова пробація представляє собою одну з форм покарання, при якій обвинувачений має виконувати умови випробувального терміну до набрання законної сили вироку. Важливо відзначити, що досудова пробація надається тільки у випадках, коли обвинувачений згоден на участь у передсудових випробувальних програмах, відповідаючи певним критеріям. Ці критерії включають відсутність двох або більше засуджень, відсутність наркотичної залежності, не є державним службовцем, якого обвинувачують у порушенні довіри громадськості, та не скоював злочин проти національної безпеки. Після успішного завершення підсудним випробувального терміну обвинувачення знімаються, що свідчить про його відсутність у кримінальному реєстрі. Це сприяє раціональному використанню часу та ресурсів держави, оскільки не потрібно проводити розслідування злочину та відбувати покарання, яке обвинувачений вже отримав у вигляді передсудової пробації [4, с. 469].

У Франції існують дві незалежні установи, які регулюються актуальним Кримінальним кодексом Франції: відстрочка виконання покарання та відстрочення призначення покарання. Використання пробації, як важливого аспекту альтернативного покарання, враховано в обох випадках: в разі відстрочки виконання покарання з режимом випробування та в обов'язковим виконанням суспільно корисних робіт, а також у випадку відстрочення призначення покарання з режимом випробування. У всіх зазначених сценаріях закон передбачає участь спеціального агента з пробації [8]. В Україні пробація набуває все більшого визнання та значення. Було створено правові норми, які регулюють програми пробації та визначають

ролі та обов'язки різних зацікавлених сторін. Українська система пробації зосереджена на реінтеграції, реабілітації та зниженні рівня рецидивної злочинності. Правопорушники, яким надається пробація, мають можливість виправитися, реінтегруватися в суспільство та зробити позитивний внесок у розвиток своїх громад [5, с. 616].

Аналіз тенденції застосування пробаційного нагляду, як альтернативи ув'язненню демонструє потенціал у зниженні рецидивів та підвищенні рівня соціальної адаптації засуджених. Однак, для підвищення ефективності системи існує необхідність у забезпеченні адекватного фінансування, підвищення кваліфікації персоналу та суспільної підтримки. Зокрема, організації інформаційних кампаній та освітніх заходів для підвищення рівня обізнаності суспільства про цілі, принципи та переваги пробаційного нагляду, а також для зміни ставлення до засуджених.

Крім того, дослідження міжнародного досвіду показує, що успішні моделі пробаційного нагляду базуються на інноваційних програмах реабілітації, ефективній взаємодії з громадськістю та постійному оновленні практик. Україні важливо враховувати ці аспекти при плануванні реформ.

Існує потреба у розробці та впровадженні систематичних програм навчання та професійного розвитку для працівників пробаційної служби, забезпечуючи їх ознайомлення з найкращими міжнародними практиками та інноваційними методами роботи.

Реалізація окреслених пропозицій вимагатиме згоджених зусиль уряду, правоохоронних органів, громадськості, міжнародних організацій та міжнародних організацій. Оскільки саме така діяльність сприятиме створенню більш ефективної, гуманної та справедливої системи пробаційного нагляду в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільїна О. В. Пробація як інструмент альтернативного покарання в Україні: особливості та можливості впровадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 4 (51). С. 103–107.
2. Husak A. Resocialization orientation of penitentiary probation. *Юридичний вісник*. 2022. No. 6. P. 119–126. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.15> (date of access: 06.01.2024).
3. Sverdlin K. Y. The concept and current state of legal regulation on staffing of the State Criminal Executive Service of Ukraine. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2023. Vol. 101, no. 2 (Part 2). P. 123–135. URL: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.42> (date of access: 06.01.2024).
4. Ільїна О. Пробація як важливий елемент парадигми кримінального правосуддя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 469–471.
5. Коваленко В. Органи наглядової пробації в сполучених штатах америки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 616–618.